

kusból" is előáll; ezt a modalitást mi a *teljes magyarázat elvének* nevezzük. Ez az elv szintén filozófiai jellegű, vagyis szintén spekulatív, ahogy ezt a gondolkodás filozófiának nevezett tartománya mint sajátosságot megköveteli.

Így a marxi és a hegeli filozófia különbözőségeit, illetve a marxi filozófia differentia specificáját nem a spekulativitás hiányában kell keresnünk, s a dialektikával kapcsolatos egyes metaforikus megállapításokat sem kell elméletileg minden esetben indokolható álláspontként kezelnünk. A marxi és a hegeli filozófia különbsége mindenekelőtt a két elvben, az ebből fakadó két struktúrában, végül a dialektika érvényesülésének két módozatában keresendő, ha a megkülönböztetés a filozófiai folytonosság szempontjából történik. Mondanunk sem kell, hogy az egyik, a marxi modalitás materialista, a hegeli viszont idealista. Mégis, ha pontosabban kívánunk fogalmazni, akkor elmondhatjuk: a materializmus, illetve az idealizmus egy adott filozófiát mindig a maga egyedi struktúrájában jellemez anélkül, hogy ez a jellegzetesség a filozófiai gondolat folytonosságát, illetve egy filozófiának a filozófia fejlődése szempontjából betöltött helyét írná le. Nem tartjuk elképzelhetetlennek a filozófia egyik modalitását sem a materialista vagy idealista filozófia számára. Történetileg az idealista filozófiában megtaláljuk a filozofálás mindkét módját, a valóban filozófiaként jelentkező materializmusra sem jellemző feltétlenül a teljes magyarázat elve.

Hegel elméleti nagyságát talán éppen abban mérhetjük le a legközvetlenebb módon, hogy a teljes magyarázat elvének felfedésével minden lehetséges avagy csak neki tulajdonított elfogultság ellenére sem zárta le az utat Marx felé.

Bretter György

Hazai Hegel-vonatkozások

Kiegészítésül az 1957-es Filozófiai tanulmányok című kötetben megjelent tanulmányhoz.

Hegel az egész későbbi gondolkodás dialektika felé való törésének betetőzője, s ezáltal a marxizmus „lelkének“, a materialista *dialektikának* a fő forrása. Nagysága a vele valamiképpen kapcsolatos apró adatokat is érdekessé teszi, kivált ha ezek révén világosabbá válnak teljesítményének és hatásának a méretei. Esméinek kezdeti hazai beszivárgását azért is érdemes kutatni, hogy lássuk: mennyire segíthette elő ez a folyamat a marxizmus behatolását.

Mivel Hegelnek olyan rendkívüli a filozófiatörténeti szerepe, különösen figyelemre méltóak saját forrásai. Hazai befolyásukat szintén illik feltérnünk, többek közt abban a reményben, hogy érthetőbbé tehetjük bizonyos tételei visszhangját mifelénk. A hegeli rendszer „kölcsonvett nyersanyagának“ a leltározását megkönnyíti a szerző bölcsellettörténeti műve. Ennek bevezetőjében könyvészeti áttekintést is találunk, melyben előkelő hely jut Johann Jakob Bruckernek (1696—1770). E tény kapcsán azt a véletlent, hogy Hegel és Leibniz halálának a napja egyaránt november 14-e, megtoldjuk két másikkal: Hegel születése évében halt meg a leibnizi—wolffi iskolából kikerült legjelentősebb filozófiatörténész — Brucker, és ugyanakkor jelent meg a bruckeri *Tabula mnemonica historiae philosophiae* kolozsvári kiadása. A hazánk területén nyomtatott első filozófiatörténeti kézikönyv szintén e „kincses városban“ került ki a sajtó alól, két évvel korábban. Ez a kompendium rövid kivonata Brucker több kötetes fő művének, melyet Hegel „a legfigyelemreméltóbb“ ilyen munkákhoz sorol, persze kritikával. Maga az *opus magnum*, valamint a belőle készült bővebb kivonat mindhárom, Hegeltől jelzett kiadása, továbbá néhány más Brucker-féle írás megvan Kolozsvárt. Székelyudvarhelyen még a múlt század első negyedében is Brucker szerint adták elő a bölcsellettörténetet, mígnem áttértek

Ercsei Dániel tankönyvére, melynek utolsó lapján kerül szóba Hegel mint a „spinozista—dinamista“ Schelling követője.

Hegelnek bizonyára már preschellingianus korszakában, éspedig tübingeni tanulmányai idején (1788—1793) akadtak erdélyi ismerősei. Elsősorban a megyesi Johann Michael Ballmannra gondolunk. Ő Hölderlinnel és Hegellel együtt hallgathatta Schnurre, Flatt és mások nagyon mérsékeltlen felvilágosodott kurzusait. Pár év múltán Ballmann a tudományos együttműködés jegyében érintkezett Samuill Micuval és Aranka Györggyel. Erdélyről szóló befejezetlen statisztikai dolgozatát és főleg ennek azonnali bíráló méltatását egy jénai szaklap hasábjain (1801) Hegel olvashatta ugyan, de nem nagyon vall erre az, amit történetfilozófiai előadásaiban mond az Osztrák Birodalomról és a Román Fejedelemségekről.

Csokonait illetőleg persze már komolytalan volna azt kérdezni, hatott-e Hegelre az a gondolata, hogy a tudomány magasabb fejlődési fokot képvisel, mint a költészet. És természetesen Batsányi sem elődje a nagy német filozófusnak, amiért „rá emlékeztető módon“ szól egyik versében „a jámbor erkölcs“ szenvedéséről és a gonosz győzelmeskedéséről. De amiképp európai látókörű volt Csokonai, úgy az volt utóda is a csurgói tanárságban: Császári L. Pál, aki Bodó Sámuellel és másokkal együtt aláírta az ateizmus-per ürügyén katedrájától megfosztott Fichte visszahívásáért kardoskodó folyamodványt. Bodót már Schelling dinamikus természet-szemlélete is megihlette. Mutatja ezt egyik felolvasása (röviddel a századforduló előtt), mely bekerült a jénai ásványtani társulat évkönyvébe. E társulat vezetőségében később Hegel 1801-től 1807-ig tanított Jena egyetemén. Az ásványtani társulat egykorú erdélyi tagjai sorából kiemeljük itt Lengyel Istvánt, mert ő éppen 1801 őszén érkezett Jenába, akárcsak Bántó Mihály és Karácsoni Sámuel, aki aztán Székelyudvarhelyen tanította egyebek mellett a mineralógiát. Ők hárman, továbbá az 1802-ben beiratkozó Vadas Pál és Szabó Elek (a későbbi, méltatlanul elfelejtett Phaedrus- és Minucius-fordító) lehettek Hegel első erdélyi magyar hallgatói. Am algha jártak rendszeresen a kezdő magántanár logikai és metafizikai óráira. Inkább „kukkanthattak be“ vetélytársához, Frieshez, aki még 1840-ben is így ír: „... Hegel csak a schellingi spinozizmust ismétli.“ Lengyel Schelling utolsó jénai frekventálói közé tartozott. Esztétikát is „audiált“ tőle. Beszerezte magának a *Bruno, vagy a dolgok isteni és természeti elve* című, Hegelből is inspirálódó schellingi párbeszédet (1802). Spinoza műveinek ugyanakkor Hegel közreműködésével megjelent kiadásából szintén hozott haza egy (ha nem több) példányt. Nem tudjuk, miként vélekedett a *more geometrico* szerkesztett Etikáról, viszont ismeretes, hogy Jénában a *pura mathesis*t M. Stahlót hallgatta, akinek Aritmetikáját Hegel is vezérfonalul használta 1805-ös mennyiség-tani kollégiumához.

1805 őszén kezdte el Hegel első filozófiatörténeti felolvasásait. Belőlük tehát nem sok ízfelfőt kaphatott a Jénától ekkor búcsúzó Fűzi János és Molnos Dávid. Fűzi a kolozsvári unitárius főiskolán többnyire Kanthoz közeledve oktatott filozófiára. Fűzi tanártársa, Molnos mintha fogékonyabb lett volna a hegeli elvek iránt. Talán Hegel *System der spekulativen Philosophie* néven meghirdetett prelektációból is végighallgatott néhányat. **Nem mond ennek ellent az, hogy Molnos eticizmusa** a „képzelődő vagy bávoszkodó (speculativa vagy contemplativa)“ álláspont fölé helyezi az érényes cselekvést. Szerzőnk célozgatott az ellentétek egységére és harcára: „... a két szélső pontban való járás mindenkor ugyanazon egy“; „... az egész természet létele és az emberi élet nem egyéb, mint csupa küszködés.“

Hegel 1805-ös természetfilozófiai és fenomenológiai előadásait áhítattal látogatta egy konstantinápolyi görög. Olykor tán mellette ült a brassói Bőlóni Mihály, kinek nevéhez egy többször kiadott olvasókönyv fűződik. De Hegel első érett remeklésének, *A szellem fenomenológiájának* délkelet-európai recepciója sokáig váratott magára. Mi több: Kőteles Sámuel (egyik legtermékenyebb premarxista filozófiai írónk) sehol sem szól Hegelről, bár vele egy évben született és halt meg; a vele szintén egyidős Krugból viszont jócskán átvész, akárcsak számos honfitársa, sőt a 48-as Simion Bărnuțiu is. E ténynek többféle oka van. Hegel még csupán kiforratlan magántanár Jénában, amikor Krug (aki 1802-ben kezdett vele polemizálni) már egy Alapfilozófia szerzője és a világhírű Kant utóda a königsbergi egyetemen. Hegel stílusa szokatlanul nehézkes, Krug ellenben tehetségesen népszerűsíti a kriticismust, világosan pártolja a liberalizmust és a nemzeti függetlenség eszméjét. Krugnak nem nagyon voltak magyar hallgatói, de korán kezdtek egyes tanárainak hivatkozni rá. Hegelre viszont még algha gondolt Döbrentei Gábor, mikor helyet adott az *Erdélyi Múzeumban* annak a kifogásnak, hogy a Kantból kiinduló filozófusok nyelvzetét „fárasztó ellentételek hosszú sora s nehezen járó formulák“ teszik homályossá.

Pár évvel előbb, 1812-ben a nálunk is olvasott Ruszek József veszprémi filozófia-történész kétszer nevezi meg Hegelt: egyszer mint a *Kritisches Journal der Philosophie* társkiadóóját, másodsor pedig egy ajánlott könyv címében. (E könyv szerzői, C. Weiller és J. Salat nagyrészt fideista éllel támadják „Schelling, Hegel & comp.“ irányvételét.) Két évtizeden át, az eklektikus Ruszektől a hasonló beállítottságú Imre Jánosig, aki egyébként Eftimie Murgu legfelkészültebb filozófiatanára volt, alig tapasztalható magyar haladás a Hegelhez való viszony terén. „Ruszektől Imréig” helyett így is mondhatjuk: Schediustól Schedelig. Schedius Lajos, a pesti esztétika-professzor alighanem félt Bambergbe küldeni a Hegel kérte heti hírnagyot. Toldy Ferenc, aki még Schedel névvel közölte — húsz év múlva — úttörő „esztétikai leveleit” Vörösmarty epikájáról, 1830-ban büszkén írja nagy költőnek, hogy egy berlini tudós társulat, melynek jeles tagja közt van Hegel, „az én legkisebb személyemet is tagjai közé számlálta”, s „a Blumenlesét Prof. Hotho recenzálja”. Az említett német nyelvű „virágcsokor” a magyar költészet Toldy által összeállított antológiája, H. G. Hotho meg az esztétika hegelianus tanára, Hegel *Esztétikájának* a sajtó alá rendezője. (Kolozsvárt megvan az első két kiadás. 1832-ben, amikor megindult Hegel összes műveinek a publikálása, a pesti könyvárusok hét példányra fizettek elő. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár példánya az Erdélyi Múzeum-Egyesületé volt.)

Purgstaller József (a brassói Iosif Fericeannak is egyik forrása) nem kedvelte Hegelt, de azok közé sorolta, kik „a szépműtant új nézetekkel gazdagították”. 1843-as filozófiatörténetében írja a német gondolkodó „felekezetekre szakadt” epigonjairól, hogy a lélek halhatatlansága és az isten személyessége fölött vitáznak. E kérdésekben a reakció még ha nem is tudta felfogni a hegeli dialektika forradalmiságát, szentségtörőnek bélyegezte Hegel nézetét. A hegelianus Tarczy Lajos (majdan Petőfi és Jókai ösztönzője) kénytelen volt megválni a filozófiai tanszéktől, miután hasztalan bizonygatta Krug-párti fölöttesének, hogy a krugi koncepcióban „igen gyengén van a lélek halhatatlansága megmutatva”. Ilyen mozzanatoknak és általában a maradi tényezők erejének az ismerete nélkül nem lehet helyesen értékelni azokat az erdélyieket, akik jó néhány lélektani és más dogmát vontak kétségbe.

A hegelianusként induló Feuerbach 1830-ban már az egyén abszolút halandóságát hirdette. Szóban forgó, rögtön elkobzott műve korai hazai hatására nincs adatunk. A Kolozsvárt található legrégebb kiadású Feuerbach-mű Bachmann Anti-Hegelének 1835-ös kritikája. Hegel pánlogizmusát kanti szemzőből kifogásolta Bachmann, de volt annyira tárgyilagos, hogy elfogadja a nagyjából ifjúhegelianus Marx doktori értekezését. Nem éppen oktanul vádolta Bachmann Hegelt paradoxonok és „hármasságok” hajhászásával. Julius Schaller Kolozsvárt is meglevő Hegel-apológiája viszont kipellengérezte Bachmann merev ragaszkodását az arisztotelési logikához. Schaller könyvét késés nélkül, magvasan, a „vastag empirizmust” és az „üres idealizmust” egyaránt kárhóztatva ismertette Warga János. 1837-ben, a modern materializmus fogalmazásának előestéjén Warga nem is sejtette, mennyire igaz lesz az a tézise, hogy Hegel nyomán minden skolasztikától mentes, világos, „az életre inkább ható”, „egészen más irányú és fordulatú filozófiák” sarjadzanak. Maga Warga végig megmaradt a „triplicizmus” kaptafájánál.

A Berlinben két évig, 1837-ig tanuló Kriza Jánost alkalmasint antitrinitarizmus is elriasztotta a triászok szédítő valcerétől. „... a rideg hegeli filozófia rendszere s még inkább az ő képere s hasonlatára alkotott teológiai sem igen izlettek” — panaszkodik önéletrajzában a kényes Kriza. Holott a *Vadrózsák* szelleme összefér Hegel folklór-felfogásával. Am úgy látszik, nem hangolta Krizát dialektikára sem leendő apósa, Fűzi János, sem ennek kiváló tanítványa, Sebes Pál. Viszont Sebes másik nevéssé vált torockói diákja, George Bariț a hegeli bölcsélet egyik sokat vitatott vezéreszméjéről a következő, sajátosan dialektizáló aforizmat közölte a *Foate pentru minte* 1840-es évfolyamában: „Hegel elve, (mely szerint) *ami ésszerű* (cu minte), *az valóságos is, és ami valóságos* (adevărata), *az ésszerű is, valóságos*, de nem ésszerű, s ésszerű lenne, ha nem volna valóságos.” Az idézett aforizmával szinte egyszerre jelent meg a bukaresti *Curier de ambe sexe* hasábjain egy franciából fordított cikk, mely az „elveikben kiagyalt, ám levezetéseikben igen erős kísérletek” csoportjába sorolja „Hegel abszolút tudományát”, vagyis a filozófiának „az abszolútum tudományaként” való értelmezését.

Hasonló elmarasztalással, tehát megtévesztően, ugyanis *nem* magasztalóan „Hegel szigorú tudományos módszeréről” Szontagh Gusztáv *Propylaeumokja* és (bevallottan ennek nyomán) Csorja Ferenc Nagyenyeden, 1842-ben kiadott *Alapfilozófiája*. Noha „berlinisztikusan” cseng utóbbinak az a mondata, hogy „a dogmatikai,

szkeptikai és kritikai módszerek úgy vannak egymáshoz, mint a *tétel, ellentétel és összetétel*”, Csorja Wolffnál is dogmatikusabbnak tartja Hegelt. Hiába igyekeznek azt a látszatot kelteni, hogy Krug szintetizmusának semmi köze az eklektikus „keverékhez”. Ellenben joggal nevezi *elrejtett dogmatizmusnak* az eklektika minden fajtát, így Jouffroy és Demiron Cousin-féle szinkretizmusát, azaz „zűrzavarárt” is.

E „korszakalkotó” franciákra esküszik az a Delavigne, akinek a Sorbonne tanmenetéhez igazodó kézikönyvét (mely szerint Hegel „megállapítja a reálisnak a viszonyát az ideállal”) A. T. Laurian 1846-ban tette közzé románul. Ugyanekkor hozta a *Curierul româneș* I. D. Negulici téka-prospektusát, benne a filozófiai tudományok hegeli Enciklopédiájának az ígérével. Feltehetően Negulici fordítói készségében is bízott Heliade Rădulescu, mikor jelzett folyóiratában röviddel előbb egy nagyszabású, L. Aimé Martin mintájára készült könyvsorozat tervét hozta nyilvánosságra. Itt három hegeli mű díszelge: *A szellem fenomenológiája*, az *Enciklopédia* és *A jogbölcselet alapvonalai*. (Az elsőt Böhm Károly Hegel legzseniálisabb alkotásának tartotta, Böhm kolozsvári kollégájának, a pedagógus Schneller Istvánnak az apja pedig még a forradalom előtt „versebe szedte”. Hegel-tisztelőnek mondják a nagy román nyelvészek, B. P. Hașdeunak az atyját is.)

Az *Enciklopédia* első kötetét, vagyis „kis logikának” becézett részét Engels jó bevezetőül ajánlotta a hegeli filozófiába, s így nem véletlen, ha a „legklasszikusabb” német idealistának épp ez a kötete látott elsőként napvilágot magyarul a románul. Talán az sem vakeset, hogy az Enciklopédiára utalnak a leg hamarabb a mi tájainkon: Fejér György pár hóval a (szerinte göttingeni!) megjelenése után, A. T. Laurian pedig három évtizeddel későbbi, 1847-es Krug-tolmácsolásában, mely Hegel „nagy logikájának” ún. szubjektív részét is említi.

Miként Heliade Rădulescu hegeli vagy annak tűnő eszméit jobbra Proudhon és a Vico-fordító Michelet közvetíti, úgy a két Irinyi és sok más erdélyi demokrata értelmiségi is csupán másodkézből tud Hegelről. „Hegel halálos ágán azt nyilvánította, hogy őt teljes életében csak egy ember értette meg, és az is félreértette” — meséli Irinyi József 1846-ban. Azt hihetnők, mégcsak nem is másodkézből veszi, hanem Szontaghtól, aki a hegelianus Taubner Károly ellen hadakozva idézi valamivel bővebben ugyanazt Heinétől, éspedig a német filozófia történetét bemutató nagy esszé hamburgi, megnyirbált kiadásából. De Irinyi, aki az *Életképek* című hetilapban cenzorilag megcsonkítva közölt, most idézett útleírását Halléban publikálta kihagyások nélkül, név szerint is hivatkozik Heinére, az ő szabadság-istenítésére és franciabarátiságára, ez Irinyinél antifeudális gyökerű németellenességgel társul. Az utóbbi mozzanatról táplálkozik Irinyi lesújtó véleménye „Hegel túlfinomított módszeréről”, mintha bizony az egyenemű volna a schellingi „homályoskodásal”. (Mellesleg: amikor Mentovich Ferenc a Berlinben hallgatott Schelling tanát „a tiszta igazság cége alatt árult maszlagos mixtúrának” minősítette, szintén Heinét visszhangozhatta, aki főleg az öreg Schellingre célzott „a természetbölcselet cégére alatt árult bolondító zagyvalékról” mennydörögve.)

Az *Életképek* bucaresti születésű munkatársa, Sükei Károly meghitt barátságban állt Vasváriékkal, akiknél — akárcsak Bălcesunál — radikalizálódott néhány hegeli vagy Hegelnél is (legalább csirájában) meglevő gondolat, így a világszellem hősök által való érvényesülésének az eszméje vagy éppenséggel világszabadsággá „politizálása”. Nem csoda, ha Sükei lelkesült Heine tárcáiért, és az ifjúhegelianus, utópista Hessből is merített. Sükei baloldalian alkalmazott hegeli sugalmazásokat, követelte a művészet irányzatosságát, a szépérzéknek „határozott világnézet alapján” való kibontakozását, az irodalomkritikát is áthatni hivatott filozofikum közérthe-tőségét.

A közérthe-tőség igénye gyakran fajult vulgarizálássá, ha a szépirodalomban jelentkeztek „szakbölcseleti” utalások. A múlt század negyvenes éveitől kezdve az ilyen utalások némelyike már Hegelt veszi célba, többnyire humorosan. Illusztráció rá Eötvös József nem egy regénye vagy az ifjú B. P. Hașdeu *Duduca Mamauca* című elbeszélésének a hegeli természetbölcseletet érintő dialógusa. Eötvös egyébként a maga elméleti főművét is teljesen non-hegelianusnak, tudniillik nem levezetése-sen konstruálnak vélte, de tévesen, amint azt már Péterfy Jenő, a Hegeltől sokat elsajátító kritikus megjegyezte. A XIX. század uralkodó eszméiről írt Eötvös-műben ráadásul a hegeli „észcsel” (List der Vernunft) egyszerű átfogalmazásaként hat az a gondolat, hogy a legfenségebb eszme is csak gyarló emberek által léptethető életbe. Ez a gondolat végig jelen van *Az ember tragédiájában*, melynek „hegeli áthallásai” még sokáig fognak — bocsánat a szóért — botfülekre lelni. Tisztább a

helyzet A civilizátorral, Madách Bach-rendszert ostromozó vígjátékával. Itt Stroom, a főszereplő, „Hegelt megtanultam“ jelíggel üzi áldatlan-lelketlen közhivatalnokoskodását, és hegelkedve eseng egy tanulatlan fehérnép kegyeiert:

*Ó, hagyjad lelkem átolvadni benned,
Ne tarts el így merő negációval.*

A levert forradalmat követő megtorlások idején nagy műveltségű körökben is eluralkodott Hegelnek porosz reakcióssá torzítása. Méltányosabban ítélte meg őt ilyen összefüggésben Bärnuțiu. A iasi-i Jogtudományi Kar megnyitásakor tartott beszédében Hegelt a mindenkori (szolgai vagy szabad) állapot szentesítőjének jellemezte. Ervként a hegeli *Jogbölcselet* előszavából idézett, kissé szabadon: „Mindaz, ami létezik, rezonábilis, azaz megfelel az észnek, és minden, ami megfelel az észnek, szükségképpen kell hogy létezzék.“ Hagyjuk a filozófusokat magánészük szerint fürkészni — folytatja Bärnuțiu —, amikor pedig len a nemzeti ész teszi fel magának a foganatosítandó rendszabályok kérdését, Arisztotelész, Kant és Hegel nem diktátor gyanánt, hanem csak egyszavazatú tagként jön a nemzetgyűlésbe, mint bárki más...

Ez az okos beszéd 1856-ban hangzott el. Ugyanabban az évben jelent meg az akkor már Bärnuțiuól is becsült Beck dualista filozófiai propedeutikájának két magyar verziója; az egyik Rohrer Antal tollából. Rohrer hegelianusok (például K. L. Michelet és Rosenkranz) írásából is csipegetett, ami azonban nem változtat azon, hogy átdolgozása szerény középfokú tankönyv. Nagyobb horderejű tanulásokkal szolgál *A hazai bölcselet jelene* Erdélyi Jánostól (1857). Erdélyinek mint európai szintű és dialektikus koponyának kétszeresen igaz van a Hetényi kezdeményezte, nemesi-reformista filozófia nemzetieskedő antihegelianizmusával szemben. Együttal igazat kell adnunk Mentovich *materialista* Hegel-elemzésének. Ebben pusztán mellékszöng a hegeli kifejezés mód csúfolódó németesnek nyilvánítása, pontosabban a lényeg egyik hegeli meghatározásának eredetiben adása azzal az indoklással, hogy „hajusztalan arca és vékony lábszárai igen rútul vennék ki magukat magyar köntösben“. Mentovich idézett, 1863-ban írt főművének forgalomba hozatala egybeesett Ludwig Büchner főműve magyar kiadásával és a Hegel-centenáriummal.

A büchneri *materialista Erő és anyag* világsikere túlarsogta a százéves Hegel ünneplését. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Eminescut Berlinben a Hegelnek szentelt Althaus-féle szakkollégium nem tudta magával ragadni. A nagy költő persze nem ignorálhatta Schwegler filozófiatörténetének 1869-ben (negyedfél évtizeddel Mitrovics Gyula szintén dicséretes vállalkozása előtt) készült román változatát, melynek a Hegellel foglalkozó, majdnem harminc lapja a posztkarteziánus gondolkodóknak szánt rész egyhetede. A bevezetésben Schwegler elutasítja Hegelnek azt az állítását, hogy a bölcseleti rendszerek történeti egymásutánja azonos az emberi tudatbeli logikai kategóriák sorrendjével. A fordító, I. G. Enăceanu is azt rója fel előszavában a hegelianus filozófiatörténészeknek, hogy saját eszméikhez idomítják a múlt rendszereit. Eminescu szintén kikel bizonyos határok hegeli elmosása ellen. Egyik levélben megjegyzi, hogy az antinómiákban való fejlődést nem Hegel módjára érti, akinél „a gondolkodás és a lét azonos“. Viszont elfogadja valahogyan (a fortélyos ösztön schopenhaueri elképzelésével ötvözve) az ész *cselének* hegeli fogalmában adott distinkciót: a világszemlem egyetemes céljaiért egyéni szenvedélyek, érdekek és szükségletek mennek harcba — öntudatlan eszközök. Visszatérve a hamis azonosításokhoz, Eminescu leszögezi, hogy a természet és a gondolat összetartozásából Hegel minden létezőnek a szillogizmus-voltát hozza ki, „miközben éppen a fordítottja volna igaz: a szillogizmus a gondolkodás egyik létezési módja, ... a létezés génszának alárendelt faj“.

Rokon, de aprólékosan kidolgozott álláspont a Vasile Contáé. Ő ismételten idézi (alighanem francia közvetítéssel) Hegel heidelbergi Logikájának záróparagrafusát, mely szerint „az eszme a maga abszolút szabadságában arra *határozza magát*, hogy kilépjen önmagából, és természeté váljék“. Conta elveti Hegel pánlogizmusát, spiritalizmusát, amely „a természet létét az elvont gondolkodásból hozta le“. De megtapsolja azt a hegeli tételt, hogy ugyanazok a logikai törvények vezérlik az eszmék formálódását az egyén tudatában, akárcsak a nép, az egész emberiség hosszú fejlődésében. „Igazolja ezt a metafizikai (lételméleti) eszmék története is“ — teszi hozzá a *Bevezetés a metafizikába* című, Büchnertől is dicsért munkájában. Az *egyetemes hullámlzás elméletében* pedig (melynek francia kiadásához Büchner írt előszót) jelzi

Hegel távolodását a tapasztalat schellingi becsméréstől, és ebben a távolodásban joggal — mondhatjuk: preleninista felvillanással — üdvözi a materializmus felé tett lépést.

A marxizmus behatolásával, hosszas (és mielőbb gondosan feltárando) folyamat során honosul meg a mélyen tudományos Hegel-értékelés.

Hajós József

Töprengés a „magát tudó valóság” hegeli gondolata fölött

Csak az értheti meg Marx Tökéjét, aki megtanulta Hegel filozófiáját. Körülbelül ezt a gondolatot vetette papírra Lenin a század második évtizedében. Bár azóta is sok szó esett e szellemóriásról, mélyebb megértés híján sokszor megelégedünk leegyszerűsítő megállapítások gyűjtögetésével. A közhelyek általában egyoldalúak, és ha igazak is, veszélyesek, mivel holtvágányra tolhatják a gondolkodást. Ilyen közhely többek között az is, miszerint Hegel a reális társadalmi folyamatokat feloldotta a szellemi mozgásban, ezért nem érthette meg a társadalmi jelenségek legbensőbb természetét, a társadalmi fejlődés igazi okait. Vagy a még ismertebb megállapítás: az „eszme objektív”, íme, a hegeli idealista hipotézis.

A hipotézis kétségtelenül idealista, mint ahogy az objektív szellem fogalmát is joggal bírálja a materializmus. Am minél többet böngészem Hegelt, annál inkább rádöbbenek, hogy nemcsak őt — a német idealistát —, hanem a német materialista Marx Hegel-bírálatát sem értettem meg a maga igazi jelentésében és mélységében. A „megtartva tagadást” sem, a Hegeltől „ellessett” kritikai fegyvert, amit elsősorban a Mester korszakalkotó gondolatépítményén próbált ki. Marx tükrében meg kell már végre értenünk a „talpán álló” Hegelt is. Nem könnyű, de lehetséges feladat.

Hegelt ugyanis nemcsak az jellemezte, hogy a szellem absztrakcióiban oldotta fel a valóságos folyamatokat, hanem az elvont megfogalmazásokban igazságok, a filozófiai spekulációkon is túlmutató helyes megállapítások rejlenek. Ugyancsak Lenin jegyezte meg, hogy az idealista Hegel jutott legközelebb a történelem dialektikus materialista értelmezéséhez. Amikor felidézem a lenini gondolatot, érdekes módon nem a nagy Mű — a Logika —, hanem a Fenomenológia és a Jogbölcselet szerzője jut eszembe és az ezekben többször is visszatérő megfogalmazás, amelyet egyetlenegy tanítvány, Marx vett észre és értékesített: a tulajdon látszat szerint csak a szükségletek kielégítésének eszköze, lényegében cél is, a szabadság első létezése. Viszony és tevékenység eredménye. E tevékenység jellemzője, hogy az emberek a dolgokba helyezik képességeiket és akarataikat. Mi ez, ha nem a *munka* — az alapvető emberi tevékenység — megfogalmazása. A szabadság első tételezése, a cselekvés lehetőségeinek legáltalánosabb körvonalai a dolgok és a tudás viszonyából bontakoznak ki, mindkettő törvényszerűségeitől meghatározottak. Így sejteti Hegel, hogy e törvényszerűségeik alapján az emberi tevékenység megteremti mester-séges környezetét, sajátos „természetét” — társadalmi létezését.